

Wydział Psychologii
Uniwersytetu Warszawskiego

Miasto jako przedmiot badań psychologii

Maria Lewicka

Era interdyscyplinarności

2

- Coraz więcej interdyscyplinarnych dziedzin nauki:
 - Kognitywistyka
 - Europeistyka
 - Amerykanistyka
 - Biotechnologia
 - Studia judaistyczne, latynoamerykańskie
 -
 - STUDIA MIEJSKIE (*Urban Studies*)
- Dydaktyka robi się interdyscyplinarna
 - Na studiach psychologicznych rośnie liczba studentów geografii, socjologii, etnologii, kulturoznawstwa...

Czy jest miejsce dla psychologii w interdyscyplinarnych studiach miejskich?

3

- Urban Studies (Bruksela, Tilburg, Manchester i Helsinki)
 - *European Studies, Urban Social Geography, Leisure and Space in the Informational Society, Marketing and Management in the Leisure Economy, Leisure, Consumption and Identity, Culture, Conflict and the City, Critical Cultural Policy, Space, Culture and Society, Urban Interventions.*
- Urban Studies – University of Glasgow
 - polityka społeczna, badania w zakresie mieszkalnictwa, polityka urbanistyczna, kwestie sprawiedliwości społecznej, rewitalizacja miast itd.

Nie ma miasta bez ludzi: Ostatecznym odbiorcą wszelkich działań miastotwórczych jest człowiek

4

- Dobre miasto to miasto dobre dla jego mieszkańców, a więc gwarantujące:
 - Poczucie bezpieczeństwa
 - Dostęp do usług i zaspokojenie podstawowych potrzeb
 - Możliwości rekreacji i motywujące do aktywności fizycznej
 - Zadowolenie z miejsca zamieszkania
 - Emocjonalny związek z miejscem
 - Poczucie kontroli, również poznawczej (miasto czytelne)
 - Pracę, rozwój osobisty
 - Relacje z innymi ludźmi
 - Przyjemność estetyczną itp.
- A jak człowiek to psychologia

Co jest specyfiką psychologii?

5

- Jaka różnica w stosunku do:
 - Geografii humanistycznej i społecznej?
 - Polityki społecznej?
 - Socjologii miasta?
 - Antropologii kulturowej?
- **Psychologia jest nauką o zależnościach**
- **Psychologia to nauka o psychologicznych mechanizmach zachowań i przekonań ludzi (w różnych środowiskach)**
- Psychologia miasta powinna badać mechanizmy zachowań i przekonań ludzi w środowisku miejskim
- **Nie trzeba bać się wkraczania na „cudze” (m.in. „miejskie”) obszary badań**
 - Inne dziedziny są źródłem inspiracji teoretycznych i hipotez
 - Inne dziedziny dostarczają opisów pozapsychologicznych kontekstów zachowań i rządzących nimi prawidłowości
- **Dziedzina może być ta sama – rodzaj pytań i sposób odpowiadania na nie - różne**

Jeżeli psychologia to jaka?

6

- „Urban psychology” – dziedzina, która dopiero się tworzy.
 - Oficjalnie – powstanie dyscypliny ogłosiło w 2005 Amerykańskie Towarzystwo Psychologiczne (APA)
 - Manifest podkreślający interdyscyplinarność, nawiązujący do psychologii społeczności (community)
- Potencjalny wkład do *urban studies*:
 - Psychologia społeczna (*social psychology*)
 - Psychologia środowiskowa (*environmental psychology*)
 - Psychologia społeczności (*community psychology*)

Wkład nr 1: Psychologia społeczna

7

- Dwie psychologie społeczne: socjologiczna i psychologiczna
- Psychologiczna psychologia społeczna
 - Pod silnym wpływem nauk nomotetycznych
 - Z wyraźnym nachyleniem ku psychologii poznawczej (najbardziej dynamiczny nurt *social cognition*)
 - Eksperymentalna metodologia → uniwersalne teorie
 - Nieuwzględnianie roli kontekstu społecznego w zachowaniu („*what is social in social psychology?*”)
 - Brak miejsca dla kontekstu miejskiego
 - Czasopisma o wysokich *impact factors* (*JPSP, PSPB, JESP* etc.)

Stanley Milgram - nietypowy psycholog społeczny

8

- „On the experience of living in cities” – Science 1970
 - Wyjaśnianie „patologicznych” zachowań w mieście hipotezą przeciążenia informacyjnego
 - Anonimowość, instrumentalność relacji, ograniczenie zachowań pomocnych
 - Tolerancja różnorodności i dewiacji
- Mapy poznawcze miast (Milgram i Jodelet, 1976)
- Peter Gould: Stanley Milgram był „w głębi serca psychologiem miasta”

Psychologia społeczna – na przełomie wieków (XX/XXI)

9

- Rosnące zainteresowanie badaniami nieeksperymentalnymi (European Association of **Experimental** Social Psychology → European Association of Social Psychology)
- Rozwój metodologii nieeksperymentalnej
 - umożliwiające badanie roli kontekstu (analiza wielopoziomowa - *multilevel analysis*)
 - Inferowanie zależności quasi-przyczynowych z danych nieeksperymentalnych, np. badań sondażowych (modelowanie strukturalne, analiza ścieżkowa)
- Rosnące zainteresowanie problematyką społeczną
 - Kontekst historyczny, kulturowy, choć ciągle jeszcze brak zainteresowania fizycznymi aspektami środowiska człowieka
- Potencjalnie najbardziej interesujący wkład do **teorii** psychologii miasta

Wkład nr 2: Psychologia środowiskowa

10

- Początki lata 80. Ukierunkowana na badanie związków zachowań ludzi z środowiskiem fizycznym
- Interdyscyplinarny charakter
 - Psychologia, geografia, socjologia, architektura, urbanistyka, ekologia
- Eklektyczna metodologia (ilościowa i jakościowa)
- Dziedziny:
 - Ocena środowiska i estetyka środowiskowa; poznawanie środowiska (mapy mentalne); zachowania terytorialne, miejsce i relacje człowieka z miejscem; reakcje na stresy środowiskowe (hałas, przegęszczenie); miasto i jego przemiany; projektowanie instytucji, osiedli, domów
- Międzynarodowy charakter (nieograniczony do autorów z kręgu anglosaskiego)
- Doskonałe uzupełnienie „twardej” psychologii społecznej

Wkład nr 3: Psychologia społeczności

11

- Dziedzina o silnym nachyleniu aplikacyjnym
- Zainteresowanie społecznościami lokalnymi i problemami w nich występującymi
 - Uzależnienia, psychiczne i fizyczne zdrowie w społecznościach, edukacja, polepszanie pozycji i poczucia skuteczności grup zmarginalizowanych (*empowerment*), problemy przestępczości, bezdomność, bezrobocie, aktywizacja społeczności, kapitał społeczny w lokalnych społecznościach
- Metodologia jakościowa (*case studies*) i „badania w działaniu” (*action research*)
- Ostatnio sygnalizowany kryzys dziedziny oraz zachęta do stosowania nowych metodologii (analizy wielopoziomowe, analizy sieciowe, analizy ścieżkowe)

Urban Psychology – propozycja American Psychological Association (2005)

12

- Mieszana metodologia
 - Jakościowa i ilościowa
- Interdyscyplinarność
- Obszary badań
 - Transformacje miasta a psychologia (konsekwencje psychologiczne rozproszenia miast, gentryfikacji, planowania zgodnie z założeniami nowej urbanistyki itp..)
 - Problemy „miejskie” (segregacja społeczna, bieda, bezdomność, wielokulturowość, bezrobocie, konflikty rasowe etc.)
- Wyraźny wpływ zainteresowań psychologów społeczności

W stronę psychologii miasta czyli co psychologia może oferować studiom miejskim

13

- Metody
 - Instrumentarium badawcze (konkretne narzędzia) oraz ich psychometryczne przygotowanie (rzetelność, trafność, struktura czynnikowa, osadzenie w teorii, nowe modele psychometryczne – *Item Response Theory* itp.)
- Metodologia
 - Metodologia testowania hipotez wykraczająca poza zestawienia procentowe i statystykę χ^2
 - Metodologia eksperymentalna, analizy regresji, modele ścieżkowe i strukturalne, analizy wielopoziomowe, bezpośrednie i pośrednie efekty, analizy sieciowe, confirmacyjna analiza czynnikowa, analizy wariancji, skalowanie wielowymiarowe itp.
- Teoria i pytania badawcze
 - Mechanizmy psychologiczne pośredniczące między zmiennymi „miejskimi”, a zachowaniami i postawami ludzi

Metody (1)

14

- Eksperyment
 - Eksperymentować można z wszystkim – manipulacje eksperymentalne nie tylko w laboratorium
- Metody kwestionariuszowe
 - Skale i inwentarze (np. Skala Przywiązania do Miejsca, Skala Tożsamości Topologicznej, Skale Postrzeganego Sąsiedztwa itp.)
 - *Check-lists* (np. Skala Urbanofilii i Urbanofobii)
 - Skale przymiotnikowe
 - Dwubiegunowe („dyferencjał semantyczny”)
 - Rangowanie i sortowanie (np. Skala Reakcji Afektywnych Russella)

Przykład: Skala Przywiązania do Miejscowości Zamieszkania – analiza czynnikowa

15	Polska	Ukraina	PL+UA
Tęsknię gdy długo mnie nie ma	0,763	0,692	0,729
Czuję się tu obco			
Czuję się tu bezpiecznie	0,584	0,557	0,565
Jestem dumny z tego miejsca	0,822	0,766	0,796
To miejsce to część mnie	0,811	0,730	0,772
Chciałbym się stąd wyprowadzić			
Chcę się angażować w sprawy tego miejsca	0,533	0,605	0,563
Jestem tu zakorzeniony	0,785	0,610	0,707
Chciałbym żeby moi bliscy tu mieszkali	0,722	0,730	0,726

Polska:

 $\alpha=0,84$; 52,54%

Ukraina:

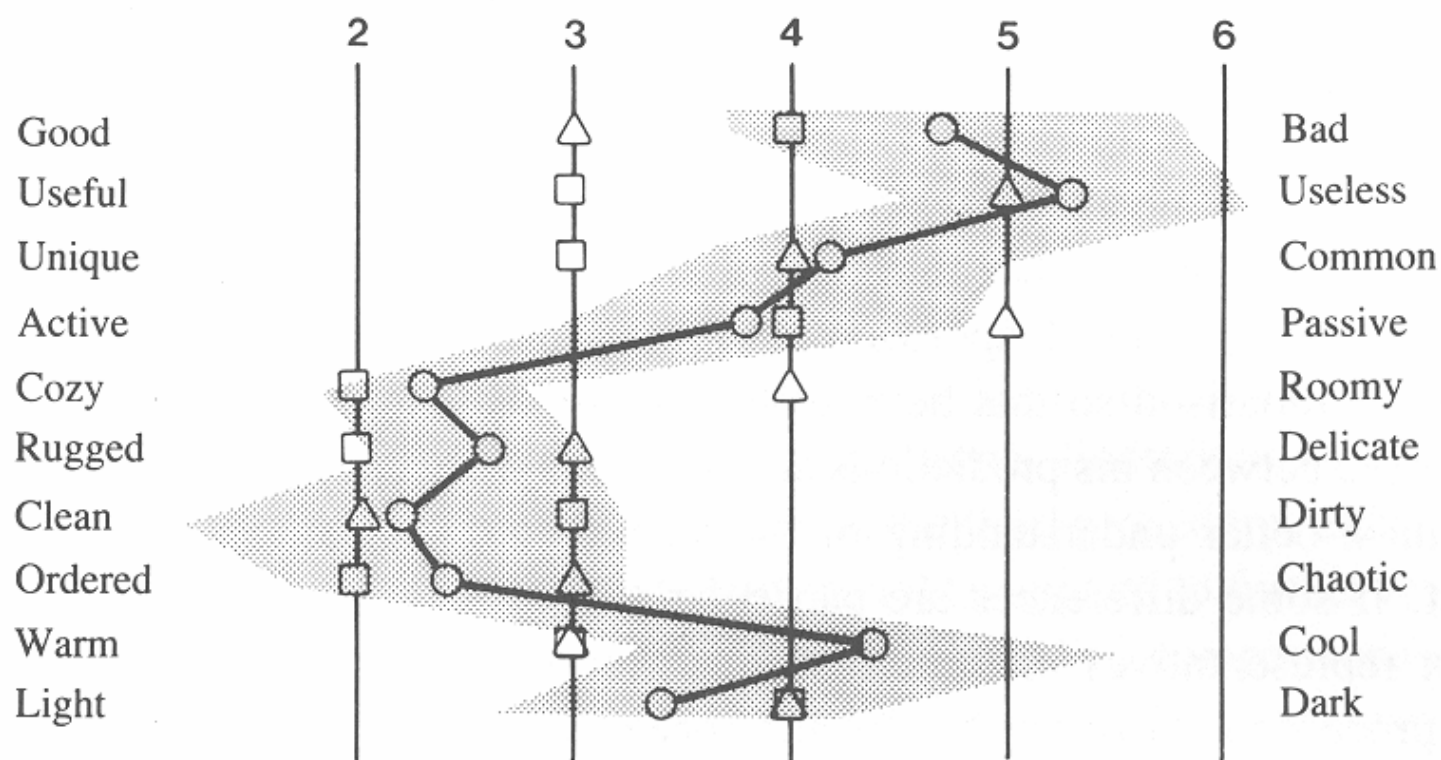
 $\alpha=0,79$; 45,42%

Polska + Ukraina

 $\alpha=0,82$; 48,93%

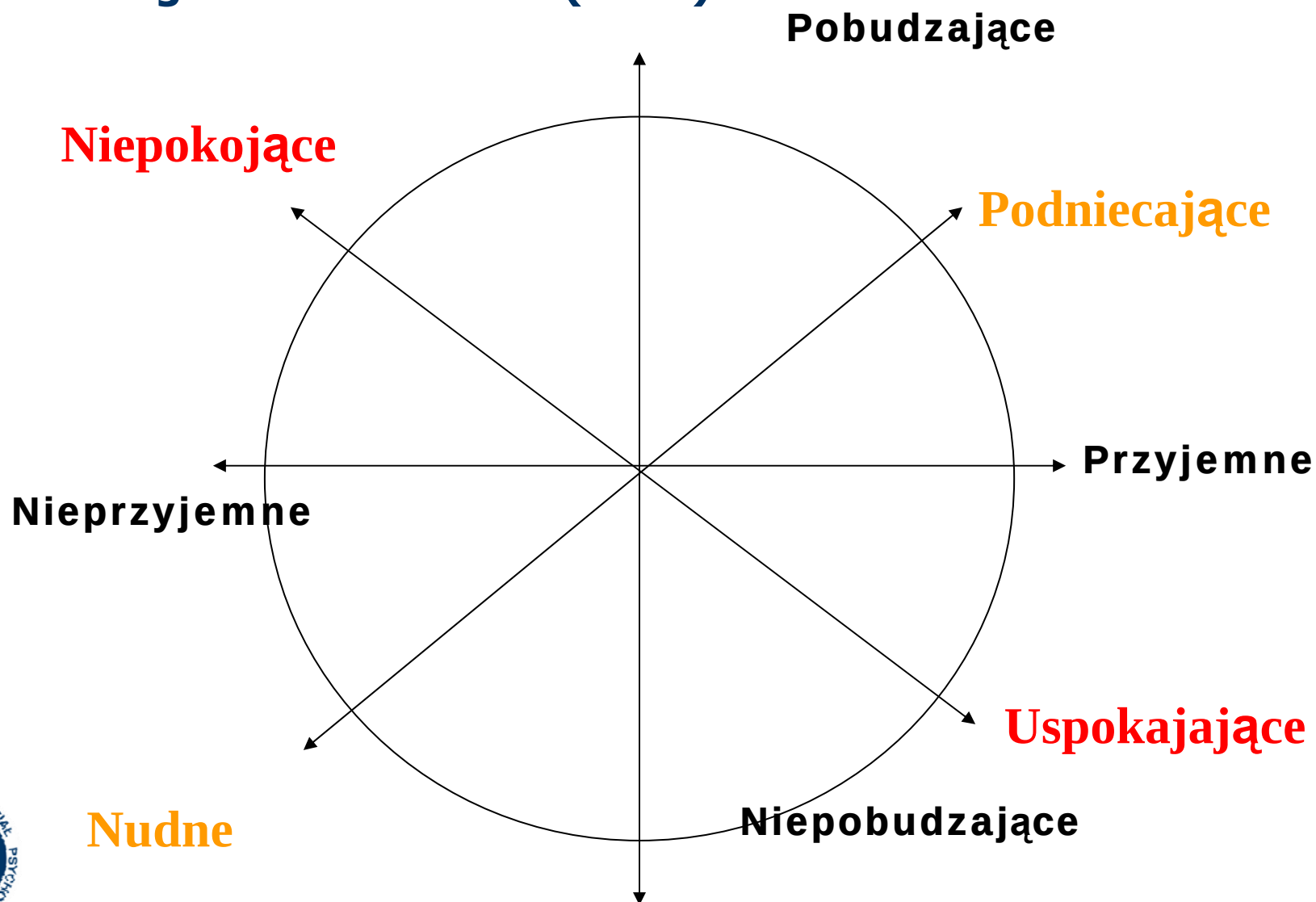
Przykład dwubiegunowych skal ocen środowiska: Profile ocen architektów, przewidywane oceny użytkowników i faktyczne użytkowników.

16

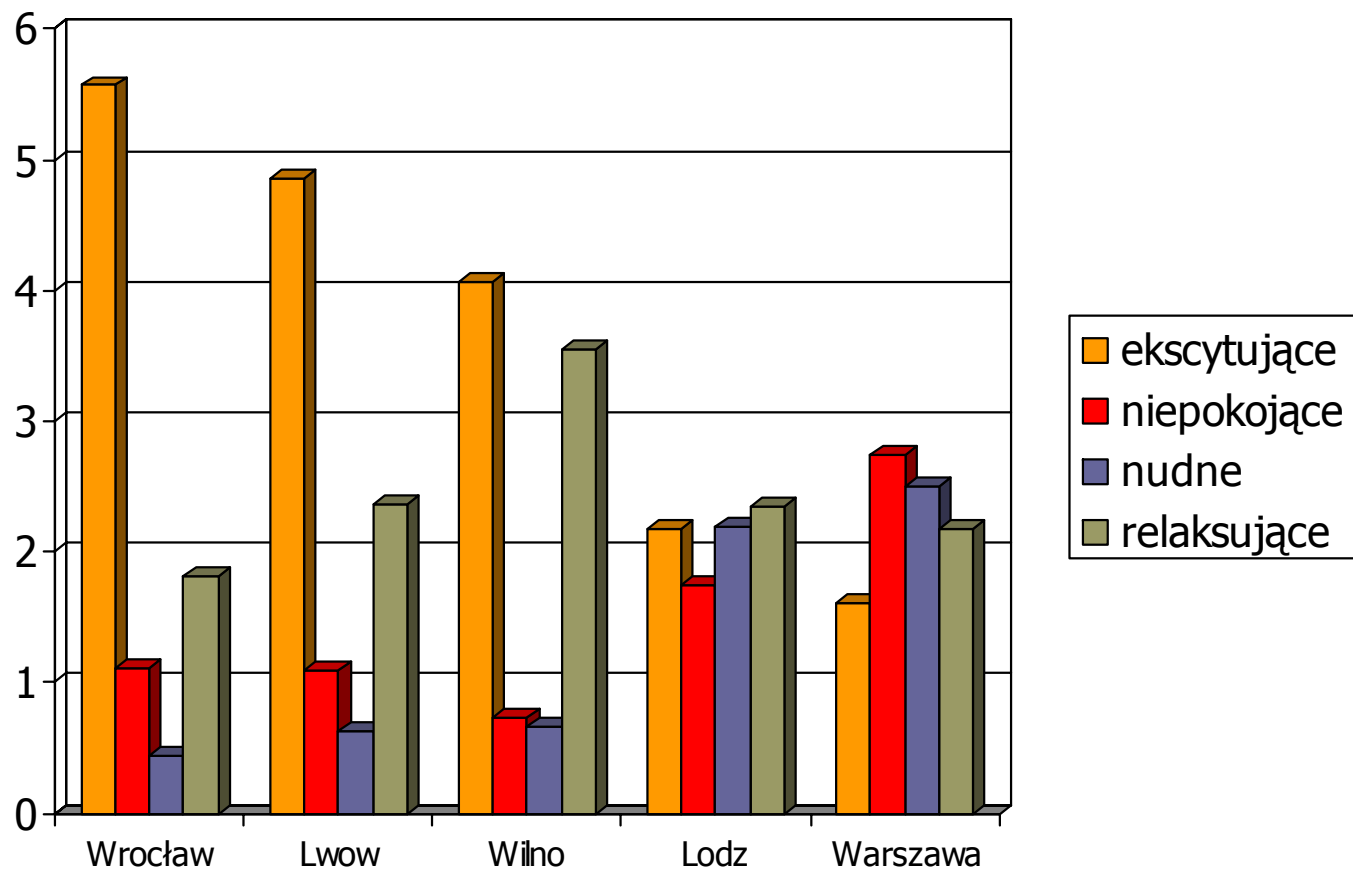

Przykład metody kwestionariuszowej opartej na teorii -
Kołowa reprezentacja reakcji afektywnych na środowisko
według Jamesa Russella (1988).

17

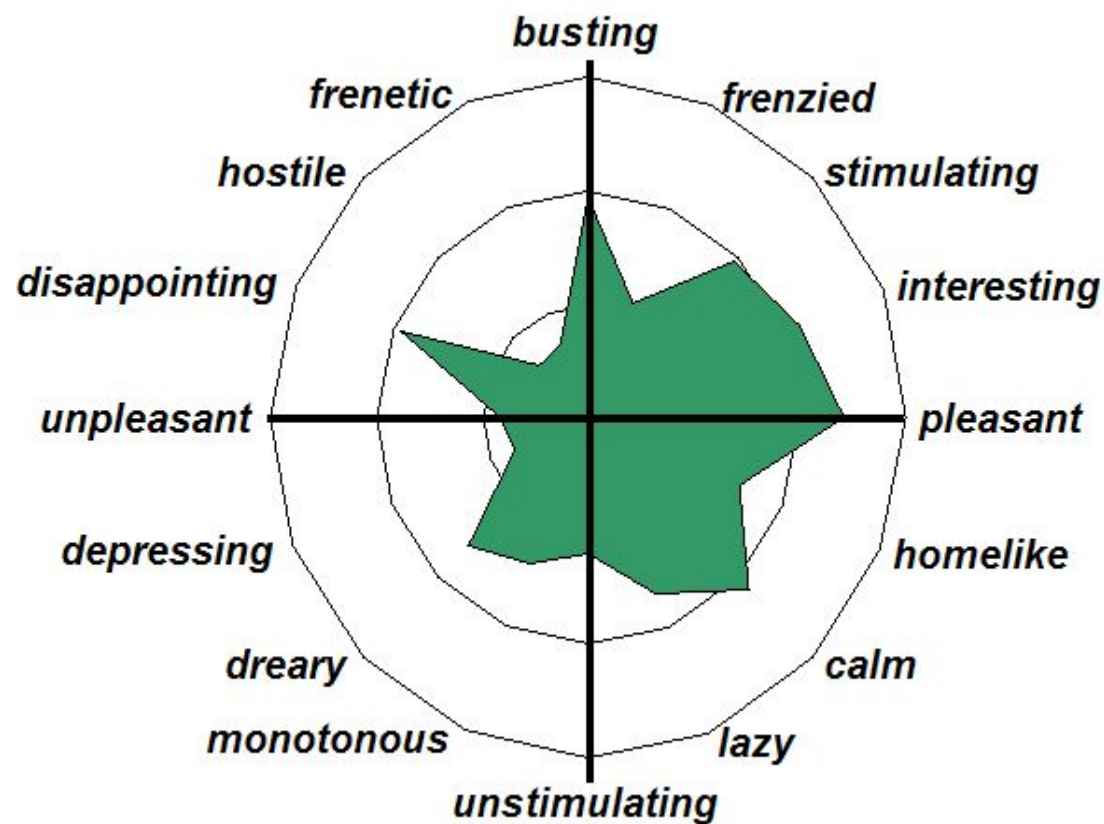

Ocena pięciu miast przez ich mieszkańców

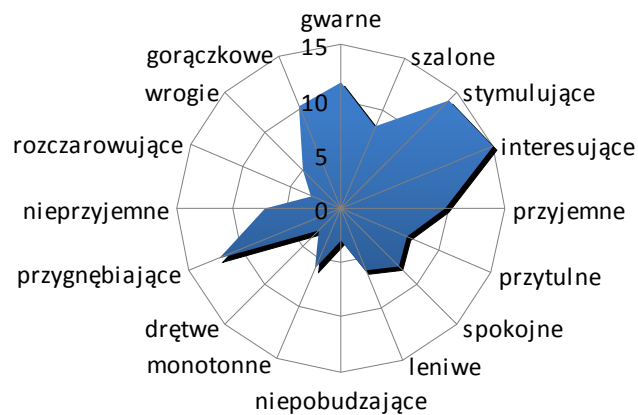

Ocena Placu Trzech Krzyży w Warszawie

19

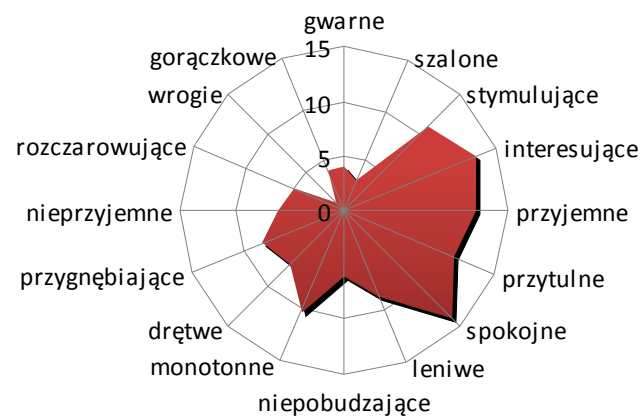
Muzeum Powstania

Reakcje afektywne na dwa
rodzaje środowisk
muzealnych: multimedialne
Muzeum Powstania
Warszawskiego oraz
tradycyjne Muzeum Historii
Warszawy

Naruszewicz, Z. (2007)

Muzeum Historyczne

Metody (2)

21

- Metody obserwacyjne
 - Arkusze obserwacji
 - Analiza śladów
- Metody symulacyjne
 - Statyczne (zdjęcia, makiety)
 - Dynamiczne (video, symulacje)
- Metody zaczerpnięte z teorii decyzji (technika przehandlowywania – *trade off*)
- Gry partycypacyjne i negocjacyjne

Metody (3)

22

- Techniki mapowania
 - Mapy strukturalne
 - Mapy szkicowe, szacowanie dystansów, rozpoznawanie zdjęć na fotografiach, budowanie makiet
 - Mapy psychologiczne
 - Psychokartografia – wyniki prezentowane nie tylko w postaci „wizualnej” ale też analizy różnic statystycznych między grupami

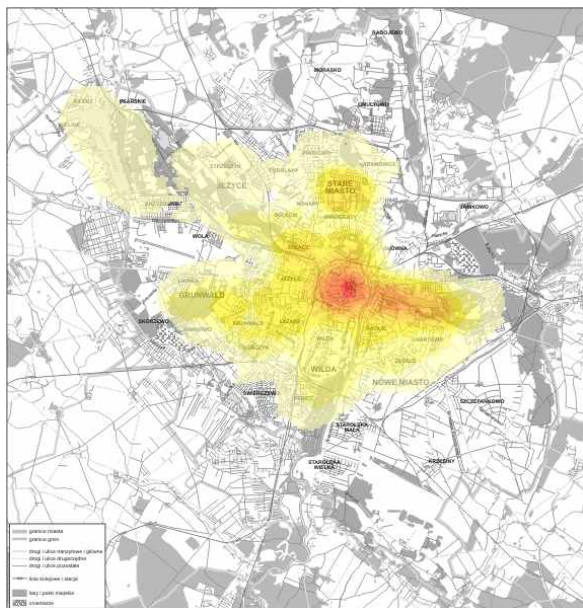

Psychokartografia

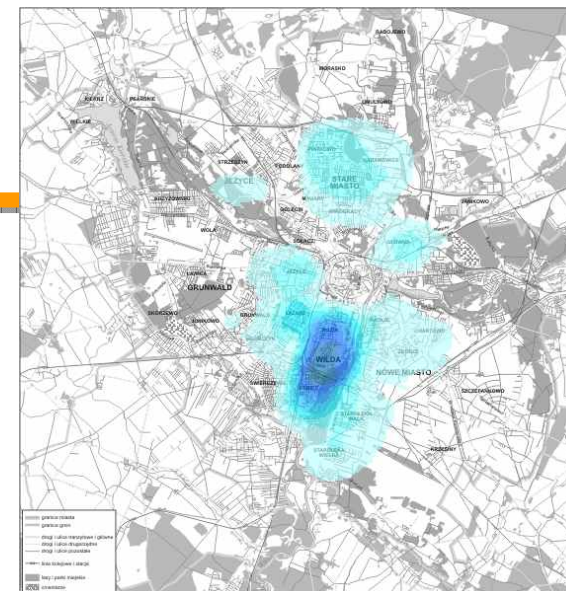
23

- Warszawska modyfikacja map Goulda
- Zaznaczanie określonych obszarów na gotowych mapach
- program PsiMap digitalizujący odpowiedzi
 - Autorzy: A. Foland, K. Ziach

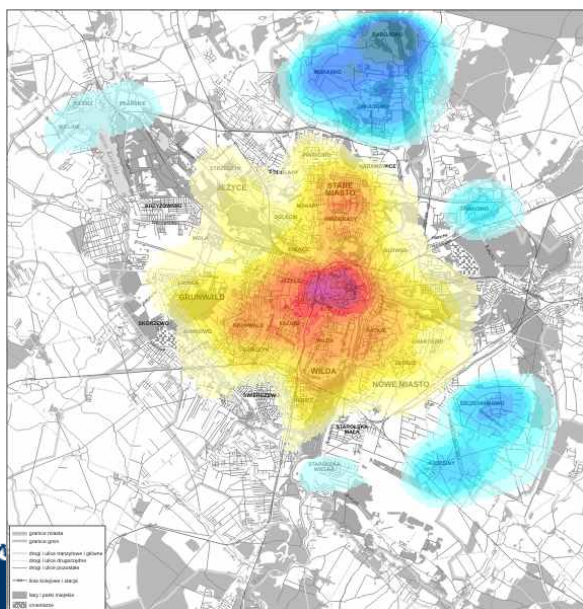

Obszary lubiane
w Poznaniu

Obszary nielubiane w
Poznaniu

Obszary znane i nieznane w
Poznaniu

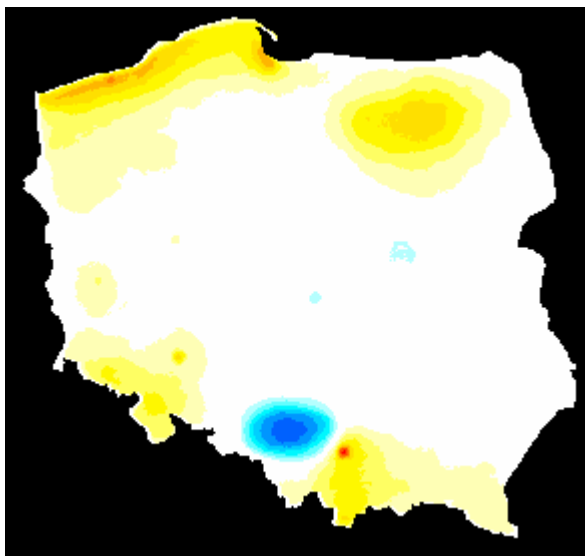
Psychokartografia: mapy psychologiczne Poznania. Reprezentatywna próba mieszkańców Poznania $N=300$; badanie autorki prowadzone we współpracy z Centrum Badania Jakości Życia UAM w Poznaniu. Opracowanie map - Adam Foland

Polska – badane regiony

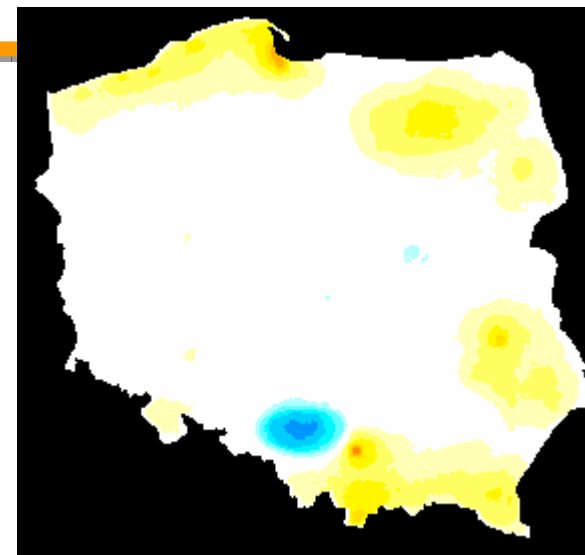
25

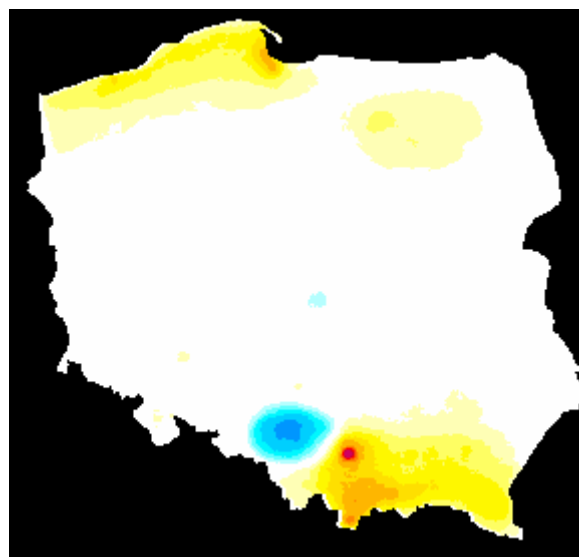
Mapy ewaluatywne kraju – różnica obszary lubiane – obszary nie lubiane

Z perspektywy Ziemi
Zachodnich i
Północnych

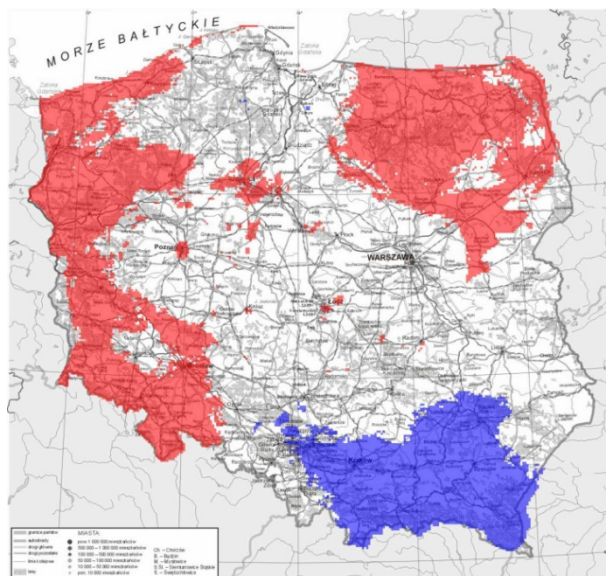
Z perspektywy
Ścian Wschodniej

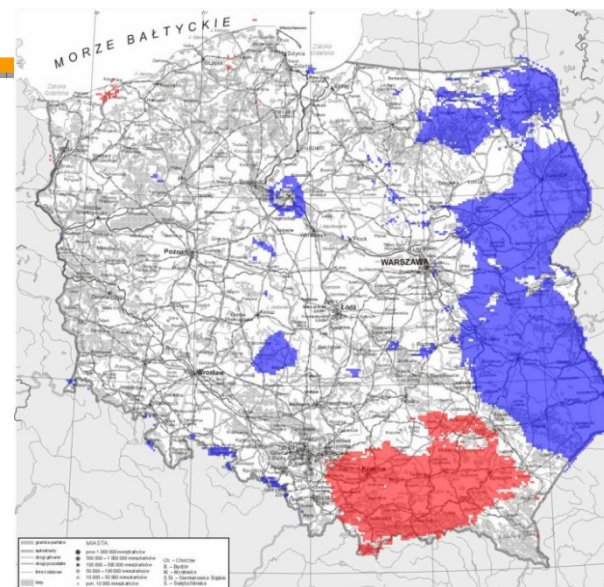
Z perspektywy
Galicji

Statystycznie istotne różnice między ocenami dokonywanymi z perspektyw różnych regionów Polski ($p < 0,05$)

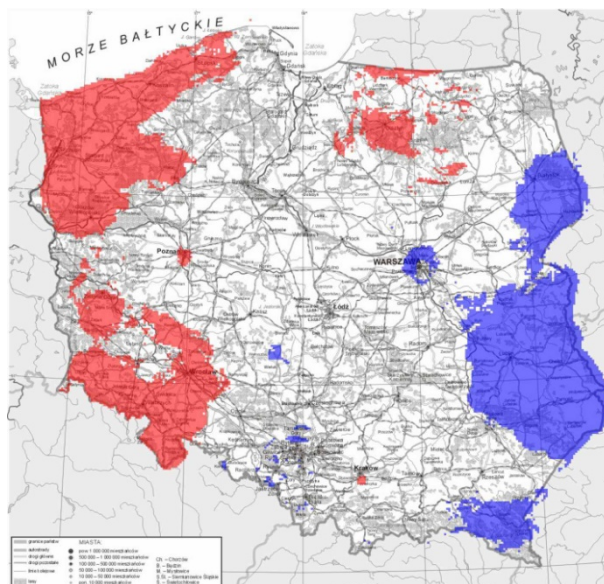
27

ZPP-Galicja

Ściana Wschodnia-Galicja

ZPP-Ściana Wschodnia

Metody (3)

28

- Metody jakościowe
 - Fotostory
 - Kolaż
 - Wywiady zogniskowane
- Metodologia badań jakościowych
 - Analizy tekstu – Atlas.ti

To jest bardzo ważny widok z tej bramy, tu jest takie bardzo ładne podwórko, z którego jest widok na Park Krasińskich (*fotografia*).
Zresztą Park Krasińskich jest po drugiej stronie Andersa i trudno mówić, że to jest Muranów, chociaż to jest niezupełnie tak, bo przecież Muranów to są tereny getta, są to tereny późniejszego getta, ale wcześniej dzielnicy żydowskiej gdzie tutaj gdzie chodzimy to wszystko wyglądało inaczej, inne były domy i inni byli mieszkańcy tak że też spacerując po tym miejscu, które jest bardzo piękne, zielone i takie przyjazne człowiekowi to jednak ma się tę świadomość, że tutaj żyli inni ludzie, że coś zostało przez wojnę przerwane, zabrane i tak nie widać, ale w momencie, kiedy są tu prowadzone czasem jakieś prace, wymiana rur czy coś, to okazuje się, że tu wszędzie tuż pod powierzchnią gruzu tamtych domów, to nie jest tak, że jest jakaś spora warstwa ziemi tylko jeżeli odkopią to tutaj pod tą warstwą są ślady dawnych tych domów,

Technika foto-story: fragment narracji mieszkanki Muranowa ilustrowanej samodzielnie zrobionym zdjęciem (wywiady prowadzone przez studentów współpracujących z PBS pod kierunkiem Anny Wieczorek)

Po drugie: metodologia (1)

30

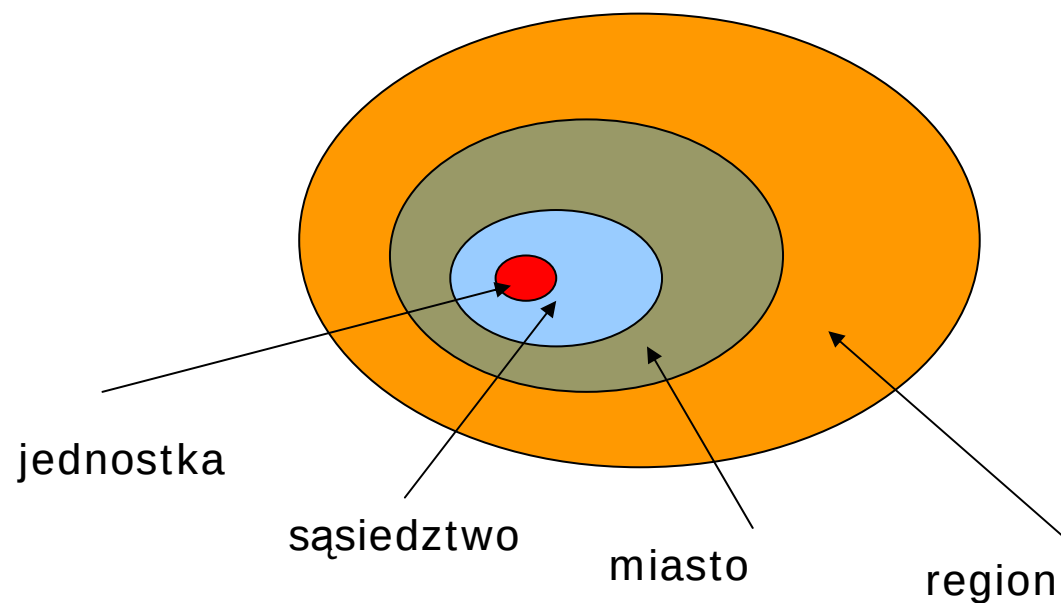
- Standardowe analizy statystyczne
 - Testy różnic między średnimi
 - Analizy regresji
 - Analizy czynnikowe
- Zaawansowane analizy wielozmiennowe
- Psychologowie nie ograniczają się do rozkładów procentowych

Metodologia – zaawansowane analizy wielozmiennowe (1)

31

- Analizy wielopoziomowe
 - Hierarchiczne analizy regresji badające wpływy kontekstów:

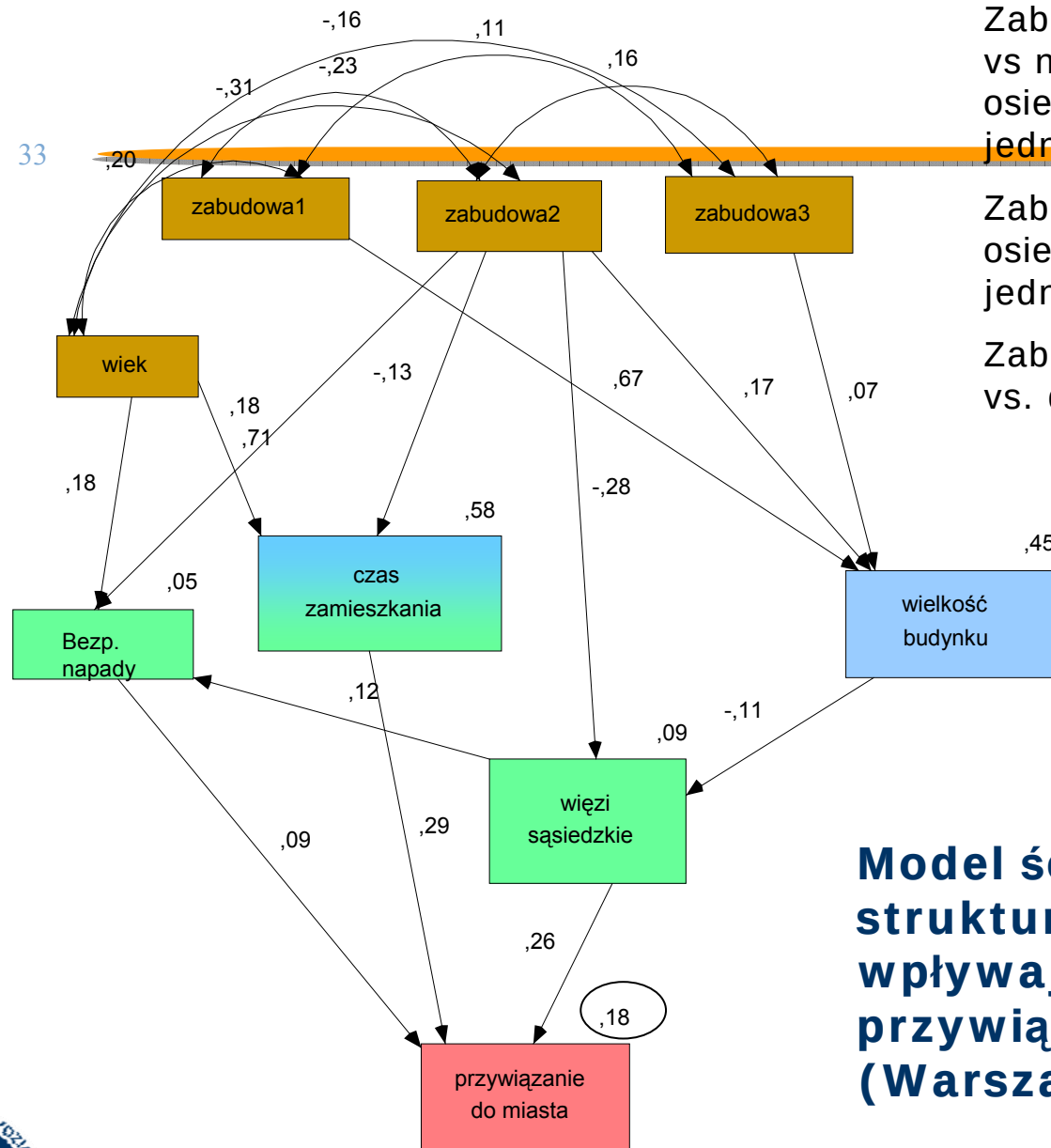
Metodologia: zaawansowane analizy wielozmiennowe (2)

32

- Analizy ścieżkowe i modelowanie strukturalne
 - Wpisywanie quasi-przyczynowości w dane korelacyjne
 - Analiza kierunków wpływu
 - Efekty bezpośrednie i pośrednie

33

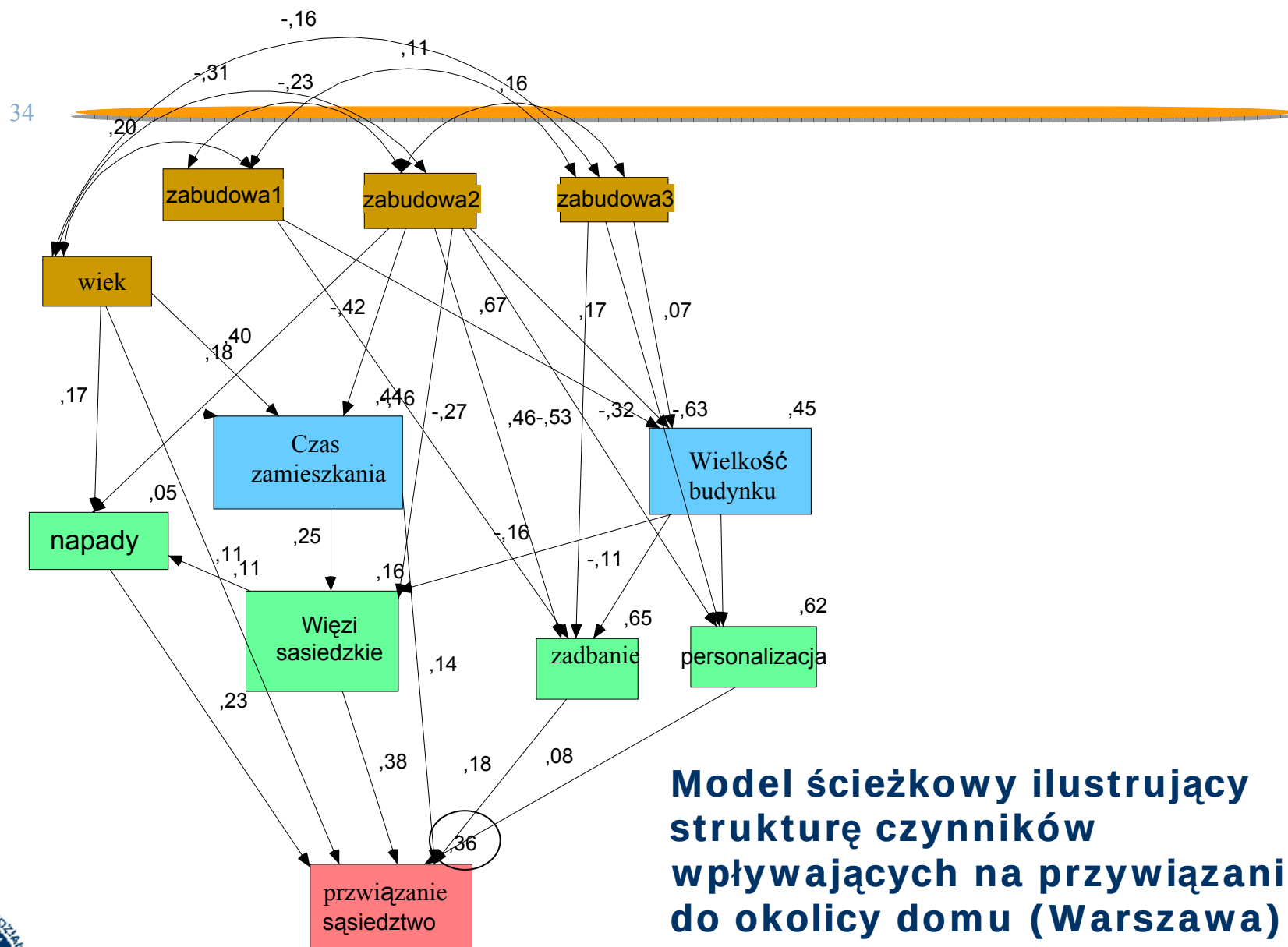

Zabudowa1: porównanie bloków vs nowych osiedli+kamienic+domków jednorodzinnych

Zabudowa2: porównanie nowych osiedli vs. kamienic+domków jednorodzinnych

Zabudowa3: porównanie kamienic vs. domków jednorodzinnych

Model ścieżkowy ilustrujący strukturę czynników wpływających na przywiązanie do miasta (Warszawy)

Metodologia: inne rodzaje analiz

35

- Analizy sieciowe
- Meta-analizy: badanie wielkości efektu (np. siły związku) na podstawie wielu badań na dany temat

Po trzecie: Teoria i rodzaj pytań badawczych

Przykład 1: Predyktory emocjonalnych więzi z miastem

Znaczenie miejsca

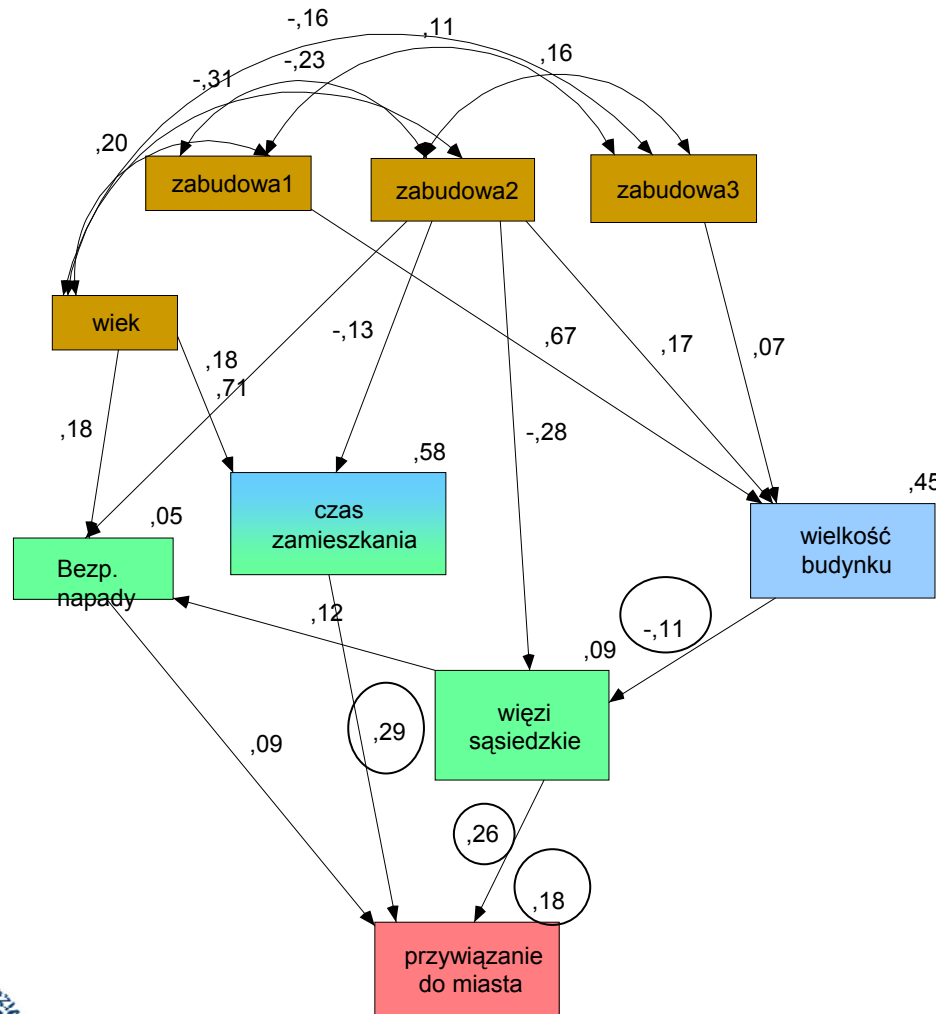
38

- Jaką rolę w życiu współczesnego człowieka pełnią emocjonalne więzi z miejscem zamieszkania?
- Jak zmienia się rodzaj emocjonalnych więzi wraz ze wzrostem mobilności i homogenizacją właściwą globalizacji
 - Czy utrata znaczenia miejsca?
 - Czy zmiana znaczenia miejsca?
 - Co „robi” mobilność z człowiekiem?
- Miejsce i jego znaczenie we współczesnym świecie mimo globalizacji i mobilności (a może właśnie dzięki nim) mają się nieźle
 - Badania: deklarowane przywiązanie do miejsca wysokie
 - Wyraźny wzrost zainteresowania problematyką miejsca

Związek z miejscem zamieszkania (miastem, sąsiedztwem itp.)

39

Przykłady pytań psychologicznych:

1. Jaki mechanizm psychologiczny pośredniczy między czasem zamieszkania a przywiązaniem do miejsca?
2. Jakie mechanizm psychologiczny pośredniczy między wielkością budynku a siłą i rozległością stosunków sąsiedzkich
3. Jakie mechanizm psychologiczny pośredniczy między siłą i rozległością stosunków sąsiedzkich a przywiązaniem do miejsca?
4. Jakie mechanizm psychologiczny pośredniczy między czasem zamieszkania, a siłą stosunków sąsiedzkich?
5. Jakie są specyficzne predyktory przywiązania do miasta?

Implikacje badań nad predyktorami związku z miejscem

40

- Jak kształtować przestrzeń aby wzmacniać relacje sąsiedzkie?
 - Czy recepty nowej urbanistyki są odpowiedzią na to zapotrzebowanie?
 - Jak budować – jaki rodzaj zabudowy?

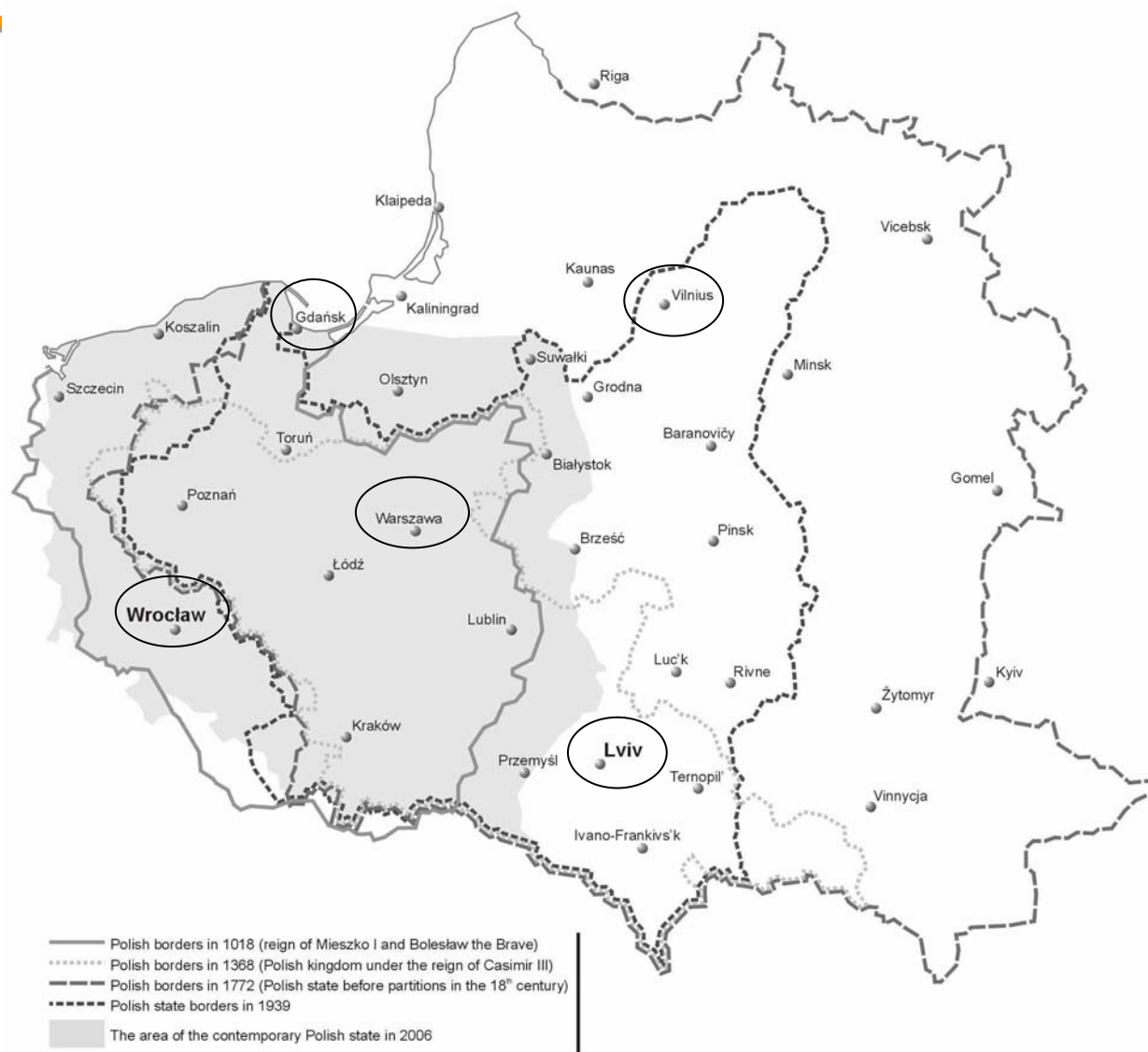

Przykład 2: Tożsamość i pamięć miasta

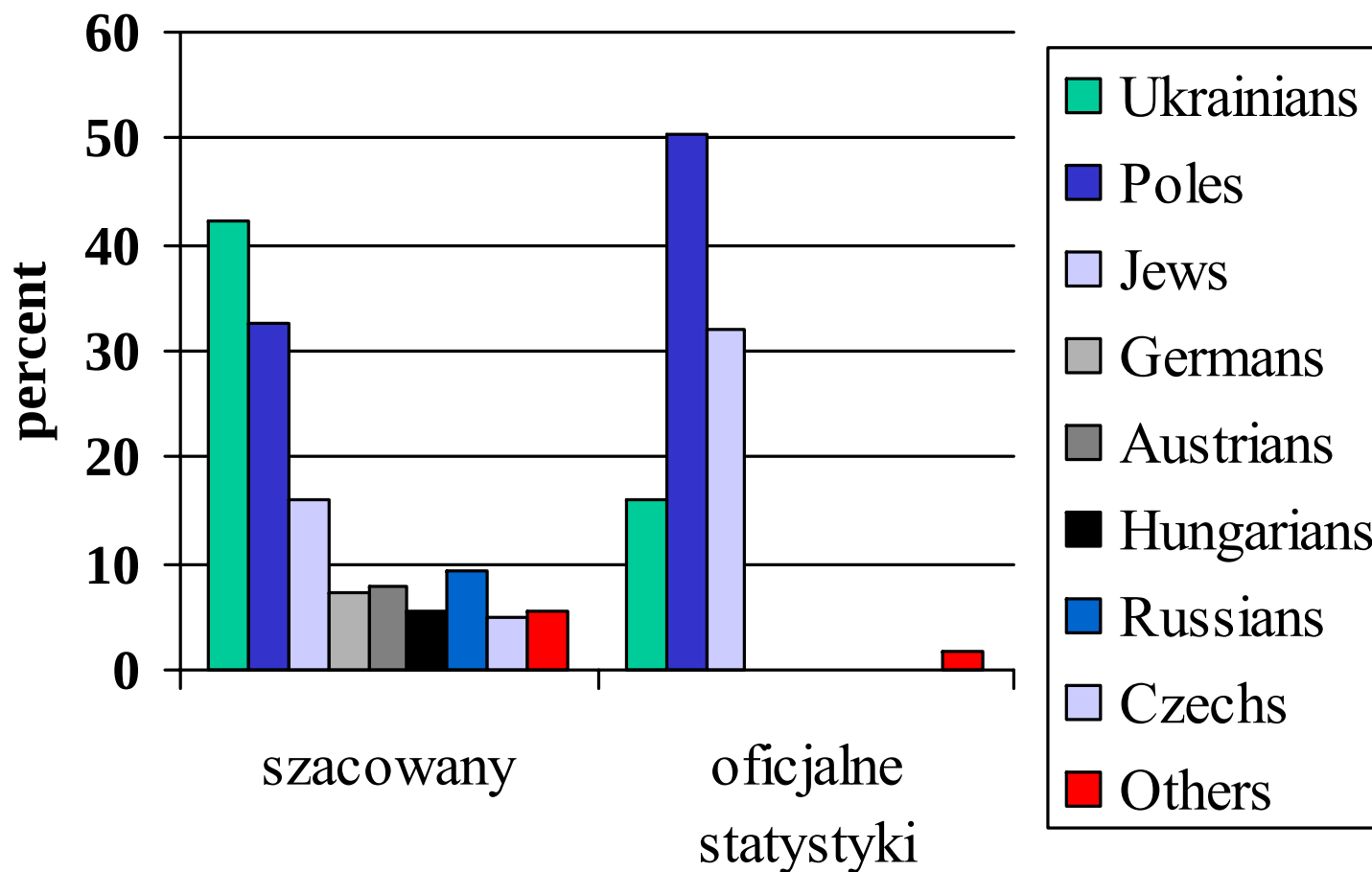

Rosnące zainteresowanie dla perspektywy historycznej w psychologii społecznej: pamięć miast o przerwanej historii

42

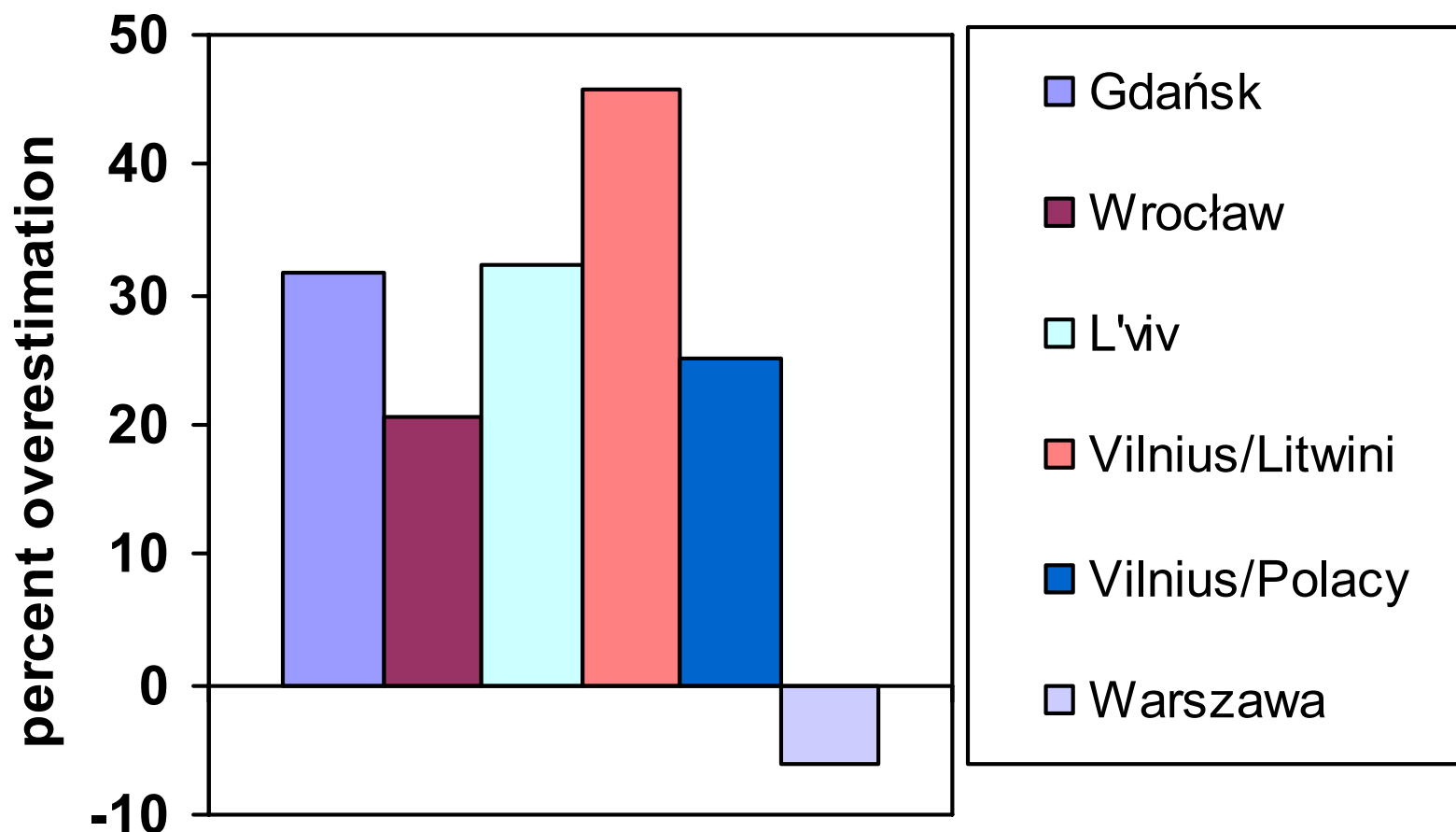

Oszacowania przedwojennego składu narodowego we Lwowie

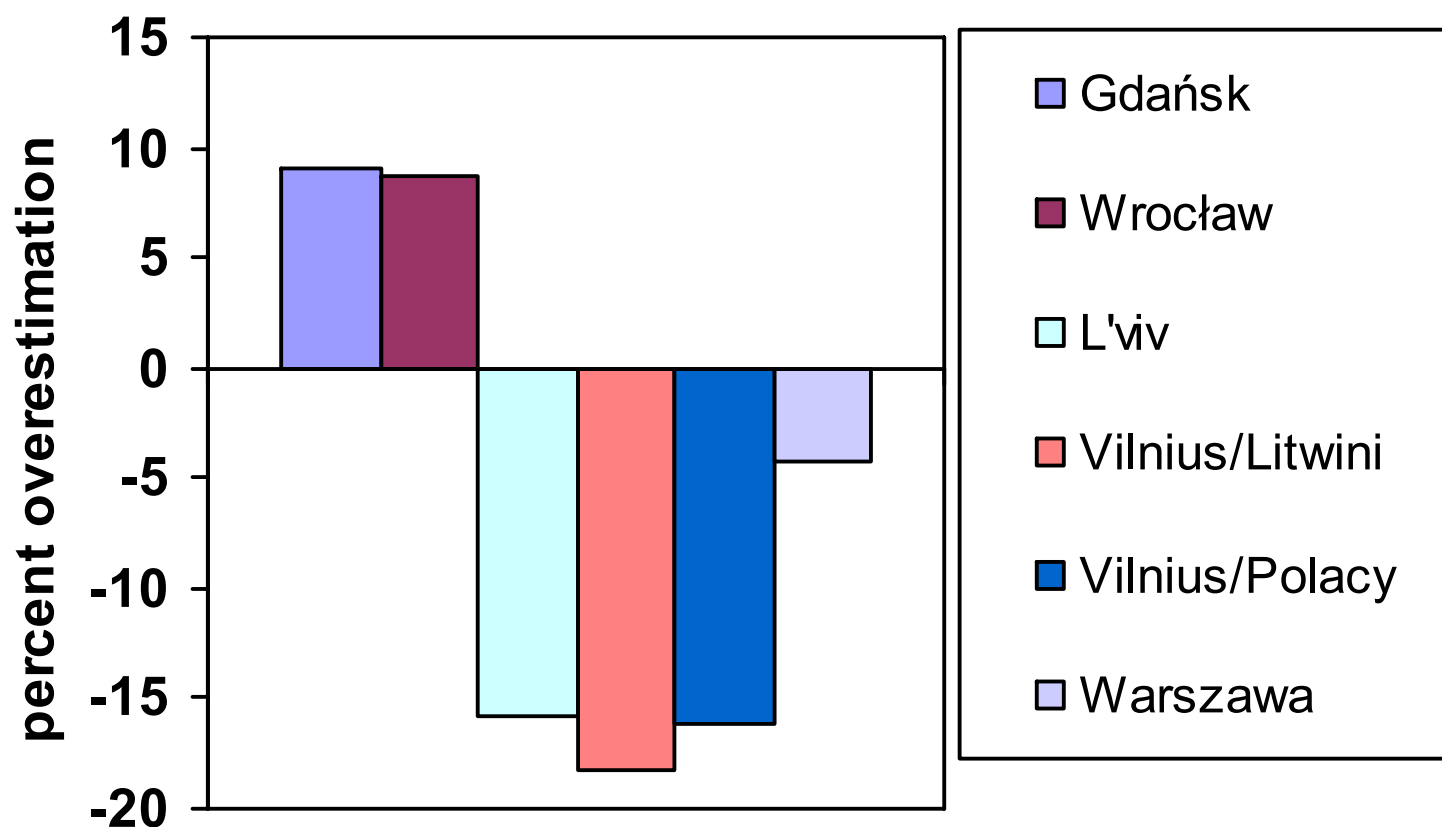
Pamięć wielokulturowych miast. Wielkość „ethnic bias” w pamięci zbiorowej miasta – oszacowania procentu obecnie dominującej narodowości

44

Pamięć wielokulturowych miast – oszacowania procentowe Żydów

45

Przykład 2: Pamięć miasta

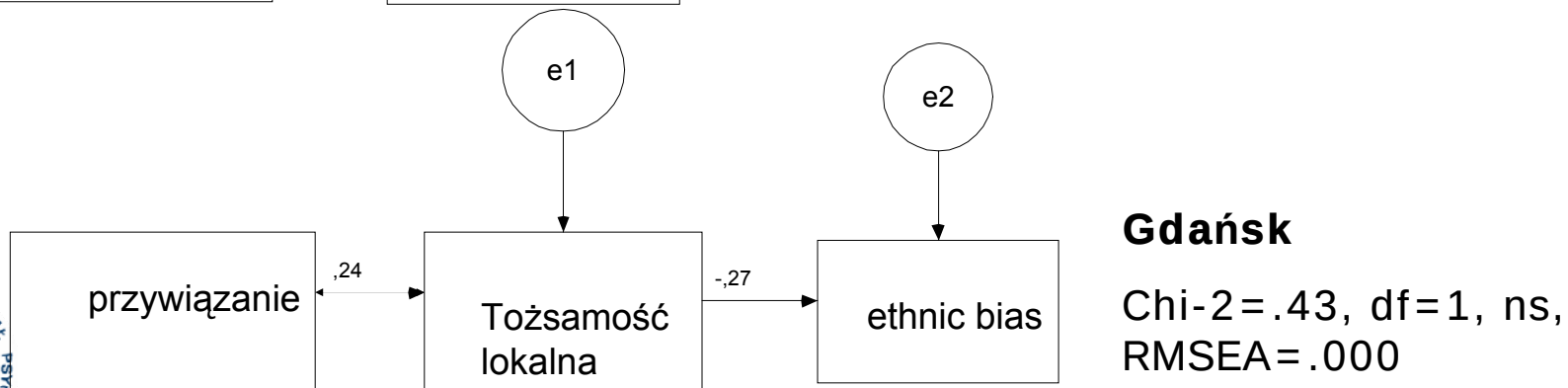
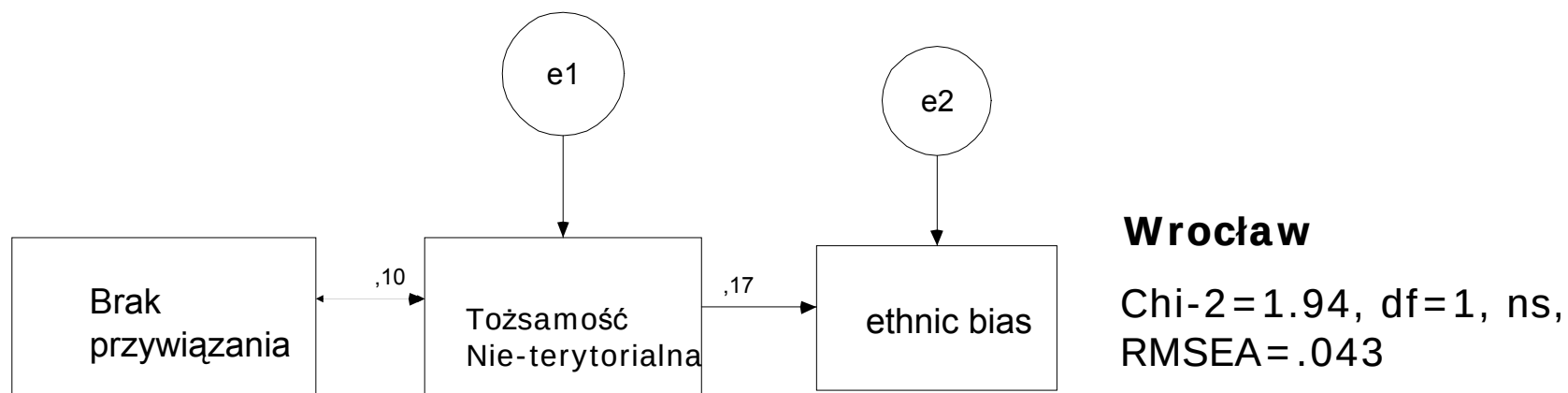
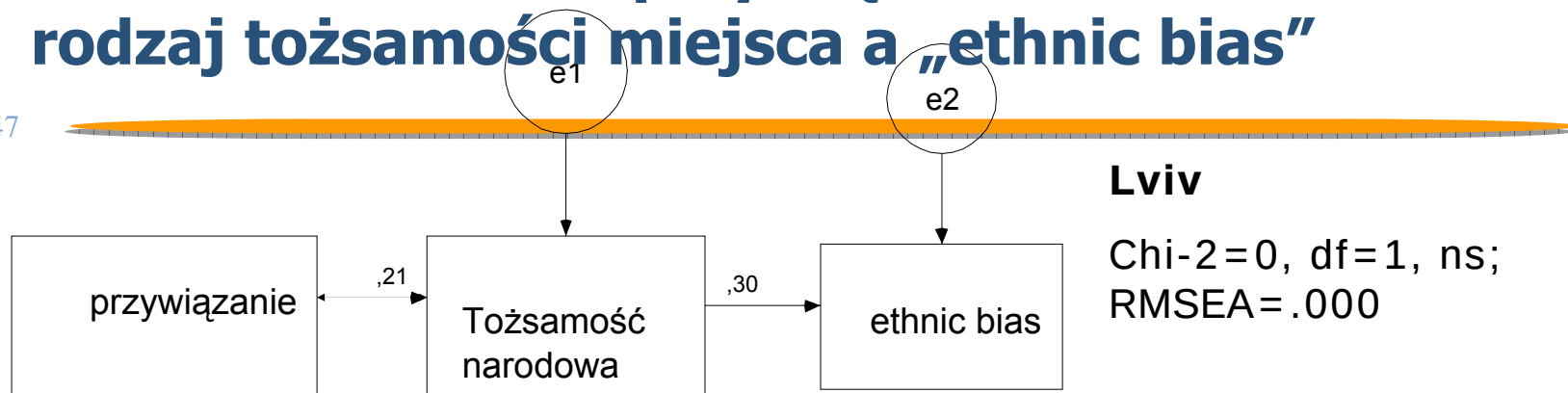
46

- Tendencyjnie odtwarzana pamięć przeszłości miast o „przerwanej historii” – jeden czy wiele mechanizmów?
- Psychologiczne mechanizmy tendencyjnych zniekształceń pamięci
 - Motywacyjne – miasto symbolem narodowej ciągłości
 - Poznawcze - anchoring & adjustment, regresja do średniej, projekcja
- Sposób kategoryzowania miejsca/miasta jako czynnik uruchamiający mechanizm motywacyjny vs. poznawczy (miasto jako symbol narodowy czy lokalny)
- Rola podpowiedzi urbanistycznych i mechanizm psychologiczny pośredniczący między cechami fizycznymi miasta a pamięcią
 - Mechanizm motywacyjny (zainteresowanie)
 - Mechanizm poznawczy (dostępność)

Modele ścieżkowe: przywiązanie do miasta x rodzaj tożsamości miejsca a „ethnic bias”

47

Przyczynowość poprzez badania eksperymentalne

48

- Manipulowanie znaczeniem miejsca/miasta – koncentracja na znaczeniu
 - Narodowym
 - Lokalnym
 - Braku znaczenia
- Zagrażanie tożsamości
 - Narodowej
 - Lokalnej
 - Brak zagrożeń
- Pomiar zmiennych „pamięciowych”

Przykład 3: Procesy kategoryzacji i wartościowania przestrzeni miejskiej

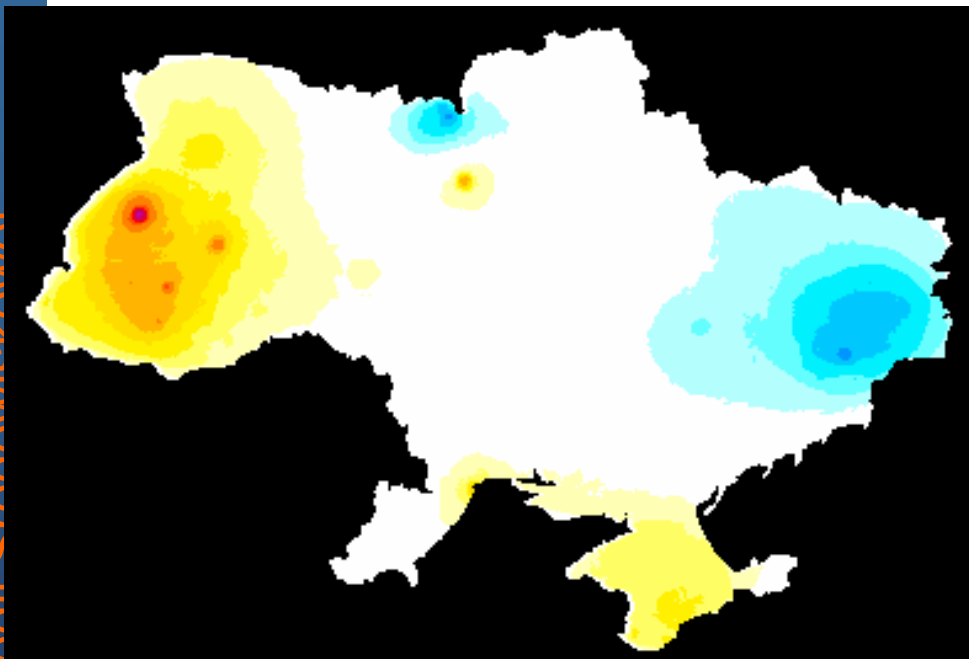

Procesy kategoryzacji społecznej w spostrzeganiu przestrzeni

50

- Czy prawidłowości dotyczące stereotypów osób/grup społecznych odnieść można do stereotypów miejsc?
- Czy procesy wartościowania i kategoryzacji społecznej (inklinacja pozytywna, efekty negatywności, efekty asymilacji i kontrastu) stosują się do wartościowania miejsc?
- Auto-percepcja mieszkańców stereotypizowanych dzielnic → konsekwencje dla tożsamości lokalnej
- Dlaczego mieszkańcy terenów powszechnie nielubianych (dzielnic miasta, regionów kraju) mają uboższe mapy ewaluatywne całego obszaru (miasta, kraju)?
 - Zastosowanie teorii akcentuacji Tajfela i jej modyfikacji w postaci teorii R. Eisera i W. Stroebe

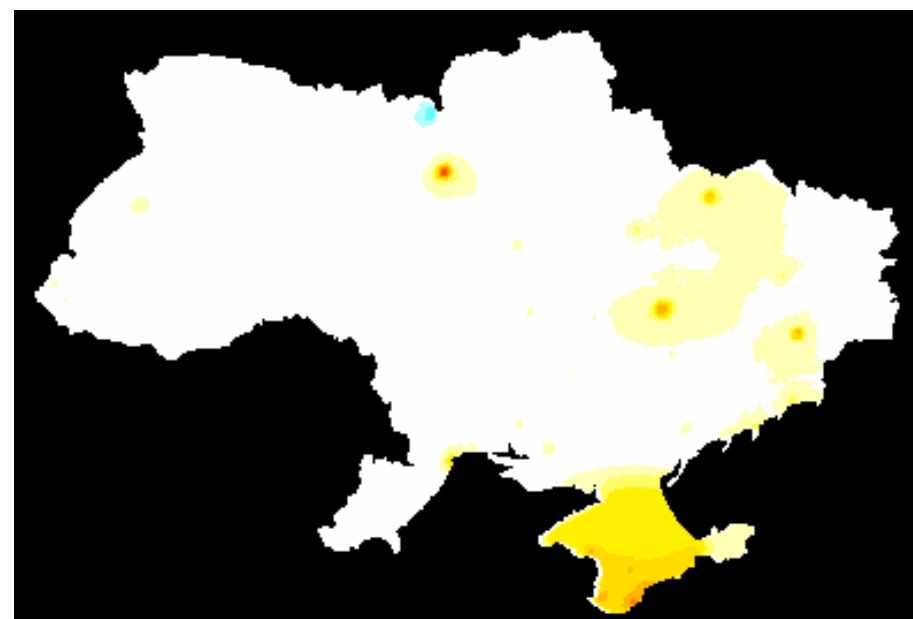

Ewaluatywne mapy mieszkańców Ukrainy wschodniej są znacznie uboższe niż ewaluatywne mapy mieszkańców Ukrainy zachodniej

Perspektywa
Ukrainy
zachodniej

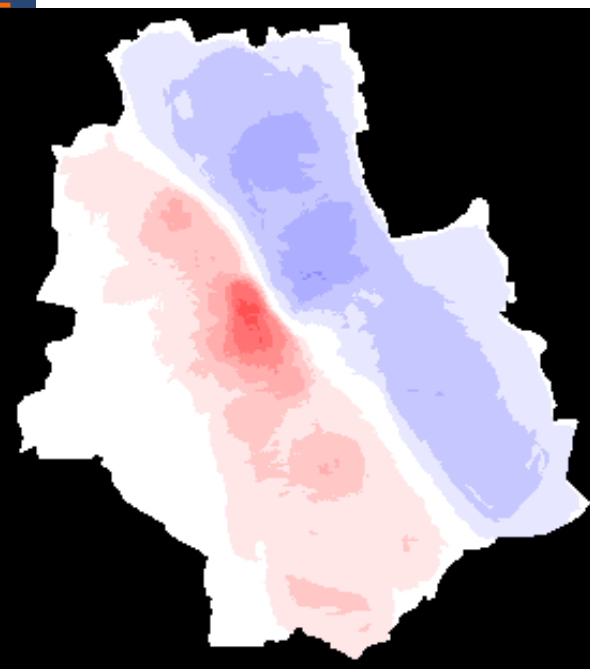
Perspektywa
Ukrainy
wschodniej

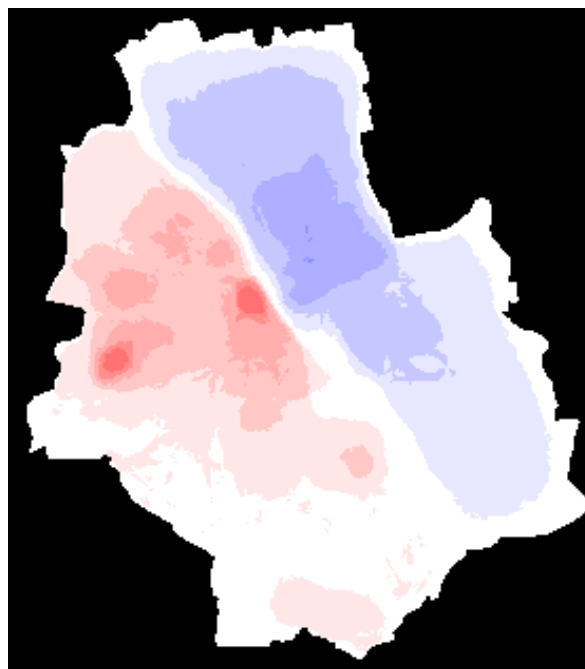
Mieszkańcy ogólnie nie lubianej Pragi mają uboższe mapy ewaluatywne niż mieszkańcy lubianej Warszawy lewobrzeżnej

52

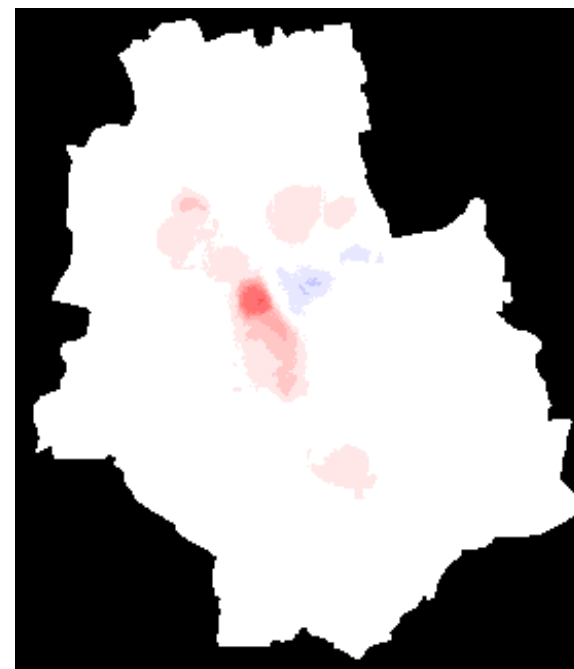
Centrum
n=108

Bemowo
n=128

Praga Północ
n=90

Teoria akcentuacji w zastosowaniu do oceniania dzielnic w mieście/regionów

53

- Mieszkańcy dzielnic/regionów pozytywnie wartościowanych → polaryzacja ocen (ocena własna i ocena większości pokrywają się)
- Mieszkańcy dzielnic/regionów negatywnie wartościowanych → depolaryzacja ocen wynikająca z równoległego działania dwóch punktów zakotwiczenia: własnego (ocena pozytywna) i większościowego (ocena negatywna)
- Ale (oczywiście) – hipoteza ex post powinna zostać sprawdzona w innym badaniu

Przykład 4: Mieszkańcy miast wobec dobra publicznego

Dylematy społeczne i edukacja do obywatelskości: Interes indywidualny vs. interes wspólny

55

- Miasto jako wartość wspólna vs. miasto jako instrument realizacji prywatnego interesu
 - Osiedla zamknięte
 - NIMBY
 - Inne destrukcyjne formy prywatyzacji przestrzeni publicznej
- Zastosowania
 - Teoria gier i teoria dylematów społecznych
 - Teorie kształtowania postaw
- Recepty
 - Jak wychowywać do obywatelskości
 - Jak budować, aby ułatwiać kooperację

Zamknięte osiedle na Dzikiej (fot. M. Lewicka)

56

Ogrodzony plac zabaw, na którym nie bawią się dzieci (fot. A. Wójcik)

Analiza czynnikowa na kryteriach wyboru mieszkania – niezależność bezpieczeństwa i grodzienia

	Czynniki						
	Bezpieczeństwo, czystość, cisza, sąsiedzi, prywatność	Osiedle strzeżone	Identyfikacja, ładnie mieszkać, wspólnota	Plac zabaw, wpływ na wygląd	Utylitarnie (łatwa sprzedaż, dojazd do centrum, nowe)	Ludzie w miejscu (prestż, podobni, sąsiedzi)	Izolacja i prywatność
Bezpieczna okolica	0,714						
Życzliwi sąsiedzi	0,526					0,462	
Cisza i spokój	0,676						
Prestż miejsca						0,635	
Podobni sąsiedzi						0,783	
Dobra cena przy sprzedaży					0,488		
Identyfikacja z okolicą			0,616				
Ogrodzony teren		0,712					
Estetyka i ładna architektura			0,637	0,440			
24h ochrona, obecność strażników		0,720					
Dobra wspólnota mieszk.			0,586				
Miejsca gdzie można usiąść i porozmawiać			0,494				
Czysty zadbane teren i klatka schodowa	0,543		0,658				
Osiedle otwarte bez płotów		-0,756					
Prywatność	0,507						0,585
Bezpiecznie w domu	0,725						
Nowe nieużywane mieszkanie					0,524		
Plac zabaw dla dzieci				0,657			
Możliwość odizolowania się od ludzi z zewnątrz							0,806
Atrakcyjny widok z okna			0,440				
Łatwy dojazd do miasta i do pracy					0,652		
Teren osiedla monitorowany		0,592					
Wpływ na wygląd budynku i otoczenia				0,652			
Bliskość centrum miasta					0,759		
Łatwy dostęp dla znajomych (bez legitymowania)		-0,677		0,498			
Bezpieczne miejsca parkingowe	0,488						

Metoda wyodrębniania czynników - Głównych składowych. Metoda rotacji - Varimax z normalizacją Kaisera.

Podsumowanie

59

- Obszary badań psychologii miasta i innych dyscyplin zajmujących się miastem mogą być wspólne
- Psychologię wyróżnia koncentracja na zależnościach, identyfikacja mechanizmów, dzięki którym pewne czynniki obiektywne (cechy sytuacji, cechy fizyczne miejsca itp.) wywołują określone zachowania i reakcje
- Psychologię wyróżnia stosowanie rygorystycznej choć zróżnicowanej metodologii
- Teorie wyjaśniające mogą lecz nie muszą pochodzić z innych dziedzin psychologii

